

О. М. Іванін

Харківський університет і газета «Харьковские губернские ведомости» у 1838–1863 рр.

Вплив Харківського університету на формування та розвиток української журналістики XIX ст. – відносно добре розроблена тема. У межах її розвитку, починаючи з праць Д. І. Багалія на початку XX ст. [2], було створено не одне дослідження. Однак досі недослідженою залишається роль Харківського університету в розвитку такого видання, як «Харьковские губернские ведомости» попри те, що ця газета існувала протягом майже вісімдесяти років (1838–1916) та в деякі періоди історії бу-

ла єдиною трибуною освяченого населення Слобожанщини [1:788]. Всупереч думкам деяких дослідників, «Харьковские губернские ведомости» далеко не завжди були суто офіційним виданням російського уряду. Не останню роль у ньому відіграли діячі науки та культури, чия доля була пов'язана з Харківським університетом. Саме аналізу цієї ролі в еволюції газети від видання російського уряду в Україні до українського видання в період 1838–1866 рр. і присвячено це дослідження.

Тісні стосунки між редакцією «Харьковских губернских ведомостей» та Харківським університетом встановилися з першого року існування видання. У газеті в 1838 р. можна знайти різноманітні звіти та оголошення, що висвітлювали поточне життя університету. Один з центральних матеріалів 1838 р. – стаття Г. Квітки «Про Харків і повітові міста Харківської губернії», де цілий розділ присвячено заснуванню університету та початку його історії. Першим же автором газети з числа університетських співробітників став І. І. Срезневський, який протягом 1839 р. опублікував тут свій великий нарис «Історичний огляд громадського устрою Слобідської України», який містив інформацію про адміністративно-територіальний устрій Слобожанщини з часів приходу до неї перших поселенців і до її перетворення на Харківську губернію. Стаття І. І. Срезневського задала той високий науковий рівень, на який потім орієнтувалися всі автори історичних матеріалів газети.

Цікавим для історії української культури є другий матеріал І. І. Срезневського – некролог Г. Ф. Квітки, вміщений у № 33 газети за 1843 р. Крім звичних для некрологів фраз про скорботу та вірнопідданство небіжчика, некролог містить одне з перших осмислень значення Квітки для української літератури. Де в чому тези І. І. Срезневського збігаються зі ставленням до Квітки-Основ'яненка М. Костомарова, який висловив його в своїй праці «Огляд творів малоросійською мовою», опублікованій в альманасі «Молодик» (1843).

Харківський університет зіграв значну роль і в долі другого провідного автора «Харьковских губернских ведомостей» першого етапу існування – В. В. Пассека. У 1834 р. Харківський університет запросив його викладати історію, але, через те, що керівництво дізналося про його товариські стосунки з О. І. Герценом, В. В. Пассек не було затверджено на посаді. Виходом зі скрутного становища для молодого історика стало співробітництво з місцевою газетою [9:325], де він надрукував 1839 р. в «Додатках», велику працю «Нарис Харківської губернії», кілька природничих статей про слобожанські рослини та невеликих археологічних досліджень. Головна думка цих матеріалів – обґрунтування необхідності систематичних археологічних досліджень нашого краю. В. В. Пассек запропонував у статті «Про старожитності Харківської губернії» всім ентузіастам, що самостійно займалися археологічними дослідженнями сповіщати через «Харьковские губернские ведомости» про свої знахідки, щоб

можна було утворити цілісну картину. На заклику В. В. Пассека відгукнувся В. Н. Каразін, який навів уривок зі свого листа 1827 р. до віце-губернатора С. Ф. Паскевича, в якому описував відомі йому археологічні знахідки на території Харківщини. На жаль, після смерті 1842 р. В. Н. Каразіна та В. В. Пассека, підхопити їхню ініціативу було нікому.

З 1843 р. в «ХВ.» взагалі настала авторська криза. Зі смертю Г. Ф. Квітки-Основ'яненка та від'їздом І. І. Срезневського в С.-Петербург закінчився етап романтичного становлення видання, на якому саме поодинокі матеріали діячів, причетних до Харківського університету, виділялися з офіційних повідомлень.

Наступна спроба зробити газету більш відповідною потребам освіченого громадянства відбулася в 1852–1853 рр., що досить нетипово для цього часу. Адже саме тоді в Російській імперії панувала політична реакція, яка унеможливлювала вільну думку. У цей час ад'юнкт кафедри російської словесності Харківського університету М. Т. Костирь, що в 1952 р. обіймав посаду цензора, та редактор неофіційної частини «ХГВ» О. Баримов перетворили «Додатки» до газети на літературно-наукове видання. Вочевидь, саме М. Т. Костирь був рушійною силою тандему, бо М. Ф. Сумцов писав, що ця енергійна людина відразу ж по приїзді до Харкова на початку 1850-х рр. намагалася спочатку створити на кошти університету науковий журнал «Учено-литературные записки», а по відмові університетської ради – альманах «Минерва», який, однак, не було створено через заборону попечителя навчального округу [9:76]. Цілком можливо, що реформовані «Додатки» до «ХГВ» були третьою спробою реалізувати видавничі ідеї М. Т. Костири.

В № 5 газети за 1852 рік публікується матеріал М. Т. Костири, присвячений «літературним читанням» на історико-філологічному факультеті який можна розглядати як своєрідну передмову до нездійснених видань науковця. У статті наводяться цікаві думки з приводу культурного життя міста. «Існує місцева необхідність, – писав автор, – літературних читань у Харкові, де, при віддаленості його від головних пунктів літературної діяльності, при відсутності своїх періодичних видань та ін., літературна освіта молодих людей знаходить притулок в університеті». Також М. Т. Костирь пише й про своєрідний «інформаційний голод» освічених харків'ян, наводячи як приклад те, що на перших «літературних читаннях» не було вільного місця, не зважаючи на те, що університет не давав ніяких ого-

лошень, а інформація поширювалася усним шляхом. Це, на думку автора, свідчить про цікавість та патріотизм харківської публіки. З середини 1852 р. в «ХГВ» вміщувалися наукові праці студентів та викладачів історико-філологічного факультету університету (напр., «Про сибірських туземців та служивий стан в часи Б. Годунова» студента М. Устинова) і навіть художні твори М. Шевелева та М. Лебедева, які, однак, не відзначалися високою якістю. Більшість наукових досліджень, опублікованих у газеті в цей період, присвячувалися історії Росії та давній історії.

На жаль, зараз не можна повною мірою оцінити задум М. Т. Костиця та курс, яким могло б піти видання, адже цей енергійний науковець, учень М. М. Максимовича, загинув 1853 р. у віці 35 років, а по його смерті «Додатки» значно зменшилися за обсягом і майже припинили існування [9:82].

Нові позитивні зміни в «ХГВ» відбулися вже в 1856 р., в епоху «Великих реформ», позначену серед іншого й загальним розвитком журналістики. Неофіційна частина газети тепер майже завжди починається матеріалом з історії Харківщини. На відміну від першого етапу існування газети, висвітлення історії краю має вже не спорадичний, а системний характер. Протягом 1856–1858 рр. у газеті публікуються матеріали з історії університету. Ці матеріали звичайно починалися історичною довідкою й мали біобібліографічний характер. Для прикладу розглянемо перший з таких матеріалів – «Про наукову діяльність Імператорського харківського університету в перше десятиріччя його існування» декана історико-філологічного факультету, ординарного професора О. П. Рославського-Петровського. Стаття містила відомості про заснування університету (при чому роль В. Н. Каразіна в цій події применшувалася), про університетські підрозділи, про викладачів, запрошених з інших країн та систему викладання. Наприкінці подавалася бібліографія праць професорів та ад'юнктів університету, написаних в 1805–1815 рр., включаючи праці, які не було видано, таких визначних для Харківського університету осіб, як І. С. Рижський, Й.-Б. Шад, Я. Я. Бален-де-Баллю та ін. У статті містився список усіх промов професорів університету на 17 січня, 30 червня (вечір, на якому виступали перед публікою кращі студенти університету), 30 серпня (на честь тезоіменництва) та 25 грудня 1814 р. (на честь перемоги над Наполеоном).

Подібні матеріали зараз є досить цінними для вивчення історії науки та освіти в Харкові,

ві, однак іще більш істотним бачиться висвітлення «ХГВ» подій сучасності. Так, в 1861–1862 рр. у газеті відбувається ледь не перша в Україні полеміка з приводу значення творчості Т. Г. Шевченка. У цій полеміці з одного боку брав участь колишній редактор газети О. Баримов (під псевдонімом *Римов*), з другого – молоді харківські «громадівці» на чолі зі студентом Харківського університету В. С. Мовою (що виступав під псевдонімом *В. Ем-О-Ве*). Ця полеміка була досить ретельно розглянута в працях І. Л. Михайлина та В. К. Чумаченка [5, 6], тому варто в межах теми дослідження зупинитися лише на позиції В. С. Мови, який у 1860–1869 рр. мешкав у Харкові та був студентом спочатку історико-філологічного, а потім – юридичного факультетів Харківського університету. Саме його вступ до полеміки надав їй актуальності та того значення, на яке вона заслуговує в історії української літератури [6:19].

Відповідаючи «панові Римову», який поставив під сумнів міру таланту Т. Г. Шевченка та виявив повне нерозуміння творчості великого поета, В. С. Мова сформулював єдиний вірний критерій визначення сутності Шевченківського феномену: Кобзар був виразником українського народного життя й поза цим зрозуміти його неможливо. «Характер малоросійської народності, характер українця в усіх проявах його духовного життя – ось те, що він (Шевченко – О. І.) висловив у своїх творах, і висловив у високій мірі повно, художньо та багатогранно. А для такої справи необхідно багато поетичної сили, необхідне величезне обдарування», – писав молодий критик [4].

На питання, чи достатній для Шевченка хоча б епітет «дуже талановитий», яким О. Баримов нагороджує поета, В. С. Мова відповів: «ні». На його думку, Шевченко дійсно «великий», тому що «зміг дати своїм творах життя насправді загальнолюдське – глибоке та розмаїте» [4]. Так, Шевченко взяв лише один народ, але його характер він показав всебічно, і це дає підстави рівняти його з Пушкіним, бо те, що зробив Пушкін для освічених верств росіян, Шевченко зробив для всього українського народу. Таким чином, під пером В. С. Мови порівняльний аналіз Шевченка та Пушкіна набув програмового значення.

Щодо ненависті Шевченка до «москалів», яких О. Баримов трактував як «усіх великоросів», В. С. Мова слушно зазначив, що в «Катерині» Шевченко вжив це слово на позначення солдата, військового, хоч би той був

і малоросіянин. Тобто, поет застерігає не від «усіх великоросів», а від людей, які втратили простоту сільських звичаїв, чесність, доброзичливість та всі добрі якості незіпсованої душі селянина. На підтвердження своїх слів В. С. Мова провів глибокий аналіз поеми «Катерина», здійснений на ґрунті живих спостережень над життям народу. Цей аналіз засвідчив неабиякі здібності В. С. Мови як літературного критика [5:373].

У цілому значення полеміки про Шевченка на сторінках «ХГВ» слід розглядати в кількох вимірах. По-перше, це була ледь не перша розгорнута полеміка, під час якої було сформульовано багато хрестоматійних думок щодо творчості Шевченка [6:18]. Полеміка увиразнила всю гостроту суспільно-політичної й літературної боротьби за Шевченка в підросійській Україні по його смерті та місце Харкова в цій боротьбі [5:374]. По-друге, дискусія викликала істотні зміни в редакції «Додатків» щодо ставлення до української культури та завдала тон на два наступні роки існування газети. По-третє, зі сторінок урядового російського видання, нехай і в цитатах, до читачів дійшло українське поетичне слово. По-четверте, завдяки дискусії розкрився літературний та публіцистичний талант В. С. Мови (Лиманського).

Окрім матеріалів до полеміки, В. С. Мова опублікував у «ХГВ» ще кілька матеріалів у дусі культурно-просвітницької діяльності громадівців. Серед них привертають увагу статті «З приводу музично-літературного вечора пам'яті д. Шевченка» та «Два-три слова про студентські хори» [3]. Перший матеріал, написаний невдовзі після закінчення полеміки, демонструє нам, що В. С. Мова та його однодумці, крім письмових відповідей опонентам, вирішили ствердити свою позицію конкретними справами. У матеріалі оголошувалося, що студенти Харківського університету вирішили влаштувати 4 березня музично-літературний вечір на честь «нашого кобзаря Т. Г. Шевченка». Кошти, отримані від глядачів планувалося, відповідно до завдань харківської Громади, використати на придбання книжок для «простого народу». Відразу слід сказати, що вечір відбувся – у № 25 «Додатків» вміщено невеличку замітку про нього іншого студента Харківського університету – М. Жученка, а в № 14 за 1863 р. – звіт з приводу витрати коштів, отриманих від вечора.

Головна ідея матеріалу – започаткування традиції «шевченківських вечорів», В. С. Мо-

ва пише, що студенти-українці Харківського університету, через щирю любов до поета та намагання поділитися його творчістю з «кожною людиною» вирішили зробити святкування щорічним. Однак, не лише молодь брала активну участь у відродженні української культури в місті. В. С. Мова в статті звернувся з подякою до професорів П. А. Лавровського та О. П. Зерніна за «співчуття справі» та згоду виступити на вечорі з науковими доповідями.

Наступний матеріал В. С. Мови, підписаний криптонімом *В. М.* «Два-три слова про студентські хори» продовжив тему відродження студентами Харківського університету українських культурних традицій [3]. Тут розглянуті перші виступи щойно створеного при університеті українського студентського хору, заснування якого посідало важливе місце в планах харківської Громади.

На жаль, це був останній матеріал В. С. Мови з культурного життя Харкова, вміщений в газеті. 1863 р. він залишив історико-філологічний факультет, намагаючись стати юристом. Відповідно до обраного життєвого шляху, В. С. Мова спочатку переключився на написання юридичних заміток для «Додатків», а потім взагалі залишив журналістську діяльність.

Таким чином, на початку 1860-х рр. газета «Харьковские губернские ведомости» досягла своєрідної вершини розвитку як українське видання, що достатньо гостро висвітлювало питання української культури та громадського життя та попри заборону Програмою «Губернских ведомостей» «усіляких полемік» провела ледь не першу полеміку з шевченкознавства [7:392]. На провідних ролях у цьому процесі виступило свідоме українське студентство Харківського університету на чолі з В. С. Мовою. Але, можливо, пробудження національної свідомості українства Харківщини відбувалося б не так жваво без привитої читачам газети любові до історії та культури рідного краю, якою були пройняті матеріали авторів газети 1838–1843 рр., серед яких були І. І. Срезневський та В. В. Пассек. На жаль, з 1863 р., позначеного прийняттям Валуєвського циркуляру та посиленням реакції, прогресування «Харьковских губернских ведомостей» призупинилося, а потім взагалі обірвалося, щоб продовжитися на новому рівні в 1880-х рр. [9:132].

Література

1. Багалей Д. И., Миллер Д. П. История харьковской журналистики // История г. Харькова за 250 лет его существования (1655–1905). Историческая монография в 2 т. – Репринтное издание. – Харьков, 1993. – Т. 2. – С. 788–791. 2. Багалей Д. Заслуги Харьковского университета в деле развития местной журналистики // Харьковские губернские ведомости. – 1903. – 17 января. 3. В. М[ова]. Два-три слова о студенческих хорах // Харьков. Прибавления к «Харьковским губернским ведомостям». – 1862. – № 24. 4. В. Эм-О-Ве [Мова В. С.]. По поводу «Слова» г. Рымова о Т. Г. Шевченко // Харьков. Прибавления к «Харьковским губернским ведомостям». – 1861. – №№ 65–66. 5. Михайлин І. Л. Кубанське дослідження харківської журналістики // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. – Хар-

ків: ХІФТ, 2002. – Т. 9. – С. 361–367. 6. Мова (Лиманский) В. С. Из литературного наследия / Составление, предисловие, комментарии и научная редакция текста В. К. Чумаченко. – Краснодар, 1999. 7. Сумцов. Н. «Губернские ведомости» как пособие при изучении русской истории и этнографии // Киевская старина. – 1885. – № 2. – С. 391–398. 8. Сумцов. Н. Н.Т. Костырь // Историко-филологический факультет за 100 лет его существования. – Харьков, 1908. – С. 76–82. 9. Чернуха В. Г. Правительственная политика в отношении печати в 60–70-е годы XIX в. – Л., 1989. 10. Ярошик В. О. «ХГВ» – джерело вивчення історії краю // VII Всеукраїнська конференція «Історичне краєзнавство і культура»: Наукові доповіді. – Харків, 1997. – С. 325 – 326.

АННОТАЦІЯ

В статье рассматривается роль сотрудников Харьковского университета в эволюции газеты «Харьковские губернские ведомости» в 1838–1863 гг.

SUMMARY

The contribution of scientists of Kharkiv university to the evolution of «Kharkovskiy gubernskiy vedomosti» in 1838 – 1863 is considered in this article.